

“סוגרים לך דלת” – דוח על מצב ילדי פליטים ומבקשי מקלט בישראל תקציר מנהלים.ות – אוקטובר 2023

בסוף שנת 2023 פרסמה עמותת א.ס.א. – ארגון סיוע לפליטים ולמבקשי מקלט בישראל – דוח הממפה ומתאר את מצבם של ילדי הפליטים ומבקשי המקלט מאפריקה (בעיקר מאריתריאה) ברחבי הארץ בהיבטים רבים. הנתונים בדוח מבוססים על בקשות חופש מידע שהוגשו ל-17 עיריות (שבתחומיהן מתגוררים מרבית הפליטים¹); שאלונים שהופצו בקרב הורי הקהילה וראיונות עמם ועם צוותים חינוכיים שעובדים עם ילדי הקהילה. הדוח משלים ומעדכן שני דוחות קודמים שפרסמה העמותה (בשותפות עם ספריית גן לוינסקי) ב-2019 וב-2020.

התמונה העולה מהדוח קשה. המדיניות הממשלתית רבת השנים ביחס לפליטים ומבקשי מקלט הותירה אותם במצב של לימבו – ישראל מכירה בכך שהיא אינה יכולה לגרש אותם, אך היא מונעת מהם זכויות כלכליות וחברתיות – קצבאות ביטוח לאומי, ביטוח בריאות ממלכתי ומרבית השירותים החברתיים. השנים ללא מעטפת זכויות חברתיות-כלכליות הביאו להידרדרות במצבם הכלכלי והבריאותי של רבים מהם ולהגדלת פגיעותם לעוני, אי-ביטחון תזונתי, ניצול וסחר. הילדים – כ-8,200 בסך הכול – נולדו רובם בישראל אך הם חסרי מעמד כמו הוריהם. משפחותיהם מתמודדות עם קשיי פוסט-הגירה ומדיניות הדוחקת אותם לשוליים החברתיים והכלכליים בישראל, והמצוקה הקשה מעמידה את הילדים במצבי סיכון ופגיעות מוגברים.

מצאים עיקריים:

ערכים התפתחותיים קשים – כבר בכניסה למערכת החינוך הממלכתית, בגיל 3, סוחבים הילדים פערים התפתחותיים (לעיתים של כשנתיים), בהם קשיים שפתיים, קשיים גשיים, ולעיתים אף קשיים במיומנויות מוטוריות בסיסיות. אי-טיפול בצמצום הפערים מנציח את הפערים וההדרה כבר בשלב מוקדם זה והם נמשכים גם בגילי בית ספר.

בייביסיטרים – לפחות מחצית התינוקות והפעוטות עדיין שוהים בבייביסיטרים, אף שכבר לפני עשור התריע מבקר המדינה על הסכנות וההשלכות הדרמטיות על ביטחונם, התפתחותם התקינה ושלומו של הפעוטות השוהים במסגרות פיראטיות אלה.²

היעדר נתונים – המדינה אינה מחזיקה בנתונים מדויקים על מספר הילדים, מקום מגוריהם, ונראה שאפילו לא על המסגרת החינוכית שבה שוהים. ילדי פליטים אינם מקבלים מספר זיהוי בלידתם, וכל רשות מספקת מספר מזהה משלה. כך, הילדים “נופלים בין הכיסאות”.

הפרדה – בכמה ערים, ובעיקר בעיר תל אביב-יפו, הילדים מופרדים מילדי ישראלים במערכת החינוך החל מגיל 3 ועד לכיתה י"ב.

חיים בסיכון ובסביבה רווית גזענות – ילדי הפליטים הם אוכלוסיה פגיעה ביותר הגדלה במציאות קשה ממשווא בכל היבט של חייה. החיים ללא מעמד מוסדר, במצוקה כלכלית והתמודדות עם עוני קיצוני, בצל טראומת ההגירה ובמצב הישרדותי משפיעים על מצבם הנפשי של הילדים. סביבת חייהם – חשופים לגזענות קשה במרחב הציבורי וכן לעבריינות, אלימות, צריכת סמים, זנאות, סרסרות וזנות הישרדותית – היא גורם סיכון נוסף.

הסללה – רבים מהילדים מוסלמים לחינוך המיוחד אף שהם אינם סובלים מלקות אורגנית ופוטנציאל ההתפתחות שלהם תקין לחלוטין. המשאלונים שהופצו בקרב הורים פליטים עלה כי שיעור ילדי הקהילה הלומדים בחינוך המיוחד גבוה מהשיעור הכללי באוכלוסייה של הלומדים בחינוך המיוחד. אף שלא מדובר במדגם מייצג הפער בין שתי הקבוצות העולה מהשאלונים – 167% – מדליק נורה אדומה ודורש כי משרד החינוך יקיים מיפוי וברור מעמיקים באשר להיקף המדיק של התופעה וסיבותיה.

התפכחות כואבת עם ההגעה לבגרות – עם הגיעם לגיל 18, מעט הזכויות שהיו בילדות נלקחות מהילדים באחת. כאשר בני גילם בעלי האזרחות מתחילים את חייהם הבוגרים בבחינת האפשרויות הפתוחות לפנייהם – שירות צבאי ולאומי, השכלה גבוהה, רכישת מקצוע – בפני ילדי הפליטים הדלתות נסגרות. זאת, גם אם הצליחו, בעבודה קשה, להתגבר על שלל המכשולים שניצבו בדרכם ולסיים את לימודי התיכון בהצטיינות. בין שמדובר בלימודים באקדמיה, ברכישת מקצוע ובאפשרויות תעסוקה או בשירות לאומי או צבאי – בניית עתיד בישראל מוגבלת מאוד עבורם.

אי-קבלת שירותי בריאות – משאלונים שהופצו בקרב הורים פליטים עולה כי בתל-אביב לכמעט 40% מילדי הפליטים אין ביטוחי בריאות, ובכלל הארץ, לכ-25% מילדי הפליטים אין ביטוח בריאות. עוד עולה כי רוב ההורים שלא הצליחו לעמוד בתשלומי ביטוח הבריאות נתקלו בבעיות בקבלת טיפול רפואי לילדים כאשר נדקו לו. נתונים אלה מעוררים דאגה – רבים מהילדים הפגיעים ביותר בחברה נותרים ללא ביטוח בריאות וללא שירותי בריאות.

אי-ביטחון תזונתי – משאלונים שהופצו בקרב הורים פליטים עולה כי כ-40% עד 50% מהילדים אינם מקבלים ארוחה בבית ספר/בגן. בשים לב לכך שלמדינה אין נתונים על שיעור אי-הביטחון התזונתי בקרב אוכלוסיית הפליטים ולנתונים הקשים שהתקבלו מסקרים קודמים – יש חשש כבד שאנפי ילדים נמצאים באי-ביטחון תזונתי ללא מענים במערכת החינוך.

1. הפליטים מאפריקה “זכו” לשמות רבים בישראל, החל במונח המשפיל “מסתננים”, עבור “זרים שאינם בני הרחקה”, וכלה בפליטים ומבקשי מקלט. נוכח שיעורי ההכרה בהם כפליטים במדינות מערביות אחרות (נראו: היא”ס ישראל, 0.06% המספרים מדברים הטיפול בבקשות מקלט בישראל (2020)) והביקורת השיפוטית שנמתחה על מערכת המקלט הלא-מתפקדת בישראל נוקט הדוח במונח פליטים.

2. מבקר המדינה, חוות דעת: הטיפול בקטינים חסרי מעמד, דוח שנתי 163 (2013), 1843.

מדינת ישראל חייבת להתעשת ולתת לילדי הפליטים ומבקשי המקלט הגדלים בישראל מעמד תושב שיקנה להם זכויות בסיסיות ועתיד. הם כאן. הם חלק מהחברה הישראלית, והם משתוקקים לתרום לה ולהיות שייכים אם רק יינתן להם הדבר. טובת החברה וטובתם שלהם אחת: לתת לילדים הזדמנות שווה ואמיתית לממש את הפוטנציאל שלהם ולבנות לעצמם עתיד.

נוכח הפערים הקשים שכבר קיימים בעקבות שנים של דחיקה לשוליים החברתיים, הדרה, הזנחה והפרדה, על מדינת ישראל לנקוט לאלתר את הצעדים הבאים:

ביטול ההפרדה במוסדות חינוך: יש לבטל את ההפרדה הפסולה במסגרות החינוך ולשלב את ילדי הפליטים במסגרות החינוכיות שבהן לומדים ילדי אזרחים ישראלים, תוך מתן מענה לצורכיהם הייחודיים.

מיפוי ילדי הפליטים הסובלים מאי-ביטחון תזונתי ומתן מעני הזנה לכל ילד וילדה: יש למפות לאלתר את רמת העוני ואי-הביטחון התזונתי בקרב אוכלוסיית הפליטים וילדיהם, במיוחד נוכח תוצאות סקרים קודמים בנושא, מצבה הסוציו-אקונומי הקשה ותוצאות השאלונים, שלפיהם כ- 40%-50% מהילדים אינם מקבלים ארוחה בבית ספר או בגן.

מתן אופק לנוער ולצעירים: על מדינת ישראל להעניק לנוער ולצעירים שגדלו כאן מעמד תושב שיאפשר להם לבנות את עתידם. יש לפתוח את החסמים הקיימים כיום בתחום ההכשרות המקצועיות, הרישוי המקצועי, רישיון נהיגה, והשכלה גבוהה, ולתת לנוער ולצעירים הזדמנות אמיתית לממש את הפוטנציאל שלהם ולתרום את המירב לחברה הישראלית – שבה גדלו ובה הם חיים.

פתיחה מיידית של מעונות מפוקחים ומסובסדים במספר ובפיזור שיאפשרו קליטת ילדי פליטים בגיל הרך במסגרות מפקחות וסגירת הבייביסיטרים: יש להבטיח בראש ובראשונה את המוגנות של הפעוטות החיים בישראל ללא תלות במעמדם האזרחי; לספק מסגרות נוספות לגיל הרך ולהגביר את הפיקוח על מעונות יום פיראטיים המסכנים את הילדים השוהים בהם; להמשיך ולפעול להכשרת הגננות והמטפלות במעונות היום המפוקחים ולהרחיב את העבודה הקהילתית עם הורי הפעוטות, בשיתוף הצוות המטפל.

צמצום הפערים ההתפתחותיים והלימודיים במוסדות החינוך באמצעות:

- שעות תגבור, במיוחד במקצועות לימוד שבמרכזם השפה העברית.
- הקמת מערך מוסדר של גישור שפתי ותרבותי בין הורי התלמידים לצוותי החינוך.
- תגבור התמיכה והליווי של הצוותים החינוכיים, לרבות השתלמויות בנושאי היכרות עם קהילות הפליטים ומבקשי המקלט החיות בארץ, דרכים פדגוגיות, מתודולוגיות ודידקטיות לסגירת פערים, במיוחד פערי שפה, פדגוגיה של ילדים בסיכון ועוד.

תגבור המשאבים והמענים לאיתור וטיפול בילדי פליטים המצויים בסיכון: מצבי הסיכון הקשים שהילדים חשופים אליהם מחייבים תשומת לב מוגברת של משרד הרווחה והמחלקות לשירותים חברתיים, תוך הקצאת משאבים מתאימים, עיבוי ההכשרה המותאמת לעובדות הסוציאליות בשטח והרחבת המענים הדמינים להן. כמו כן, יש להנגיש לילדים את שירותי הרווחה במלואם, ובכלל זה – לתת להורים קצבאות ילדים וקצבאות ילד נכה.

הנפקת מספר מזהה חד-ערכי בן 9 ספרות לילדים: יש להנפיק לילדי הפליטים מספר מזהה חד-ערכי שיאפשר לכל הרשויות המטפלות בהם זיהוי, מיפוי ותיאום טיפול בילדים. על המספר לכלול 9 ספרות בדומה למספרי זיהוי של אזרחי ישראל כדי שניתן יהיה להזינו במערכות הממוחשבות של הרשויות ולבצע בהן פעולות.

מיפוי מצבם הבריאותי של ילדי הפליטים ומתן גישה מלאה לשירותי בריאות לכל הילדים – הממצאים הקשים שלפיהם רבים מהילדים גדלים ללא גישה מלאה לשירותי בריאות מחייבים כי משרד הבריאות ימפה לאלתר את מצבם הבריאותי של הילדים ויפעל למתן גישה מלאה לשירותי בריאות לכל הילדים. על המשרד להבטיח כי ילדים להורים פליטים שאינם מסוגלים לעמוד בתשלומי הביטוח הרפואי לא ייפגעו מכך, בדגש על משפחות חד-הוריות ומשפחות לילדים עם צרכים מיוחדים.

בירור מעמיק של תופעת הפניית היתר של ילדי פליטים לחינוך המיוחד (הסללה): השיעור הגבוה של ילדים מהקהילה המופנה לחינוך המיוחד מדליק נורה אדומה ודורש התייחסות מיידית, בדיקה וטיפול של משרד החינוך.

הפתרונות לבעיות הקשות העולות מהדוח נמצאים בהישג ידם של הרשויות המקומיות ומשרדי הממשלה הנוגעים בדבר, ואנחנו קוראות להם לשלב ידיים ולעשות את הדבר הנכון – עבור הילדים ועבור החברה הישראלית – לתת להם מעמד תושב שיקנה להם זכויות בסיסיות ועתיד.